

Huhák Heléna

Megfigyelés másképp

Házi agitáció és egy angyalföldi tanácsstag lakólátogatásai

1952. július 22-e ismét sűrű nap volt Mogyorósi Imre életében. Ezen a napon a XIII. kerületi tanács tagja különféle lakossági ügyekkel foglalkozott: lakás-szerzés, illetéktelen lakásigénylés, gyermekelhelyezés, a Váci úti óra áthelyezése (nem látszott a fáktól), beázás miatt nem intézkedő IKV.¹ Ez idő alatt jó néhány angyalföldi lakos otthonában megfordult. Tanácstagként ugyan megtehetette volna, hogy a kapott kérdésekre a meghirdetett tanácstagi fogadóórán² válaszol; jól tudta azonban, hogy ezen alkalmak alacsony látogatottságúak és sokszor még azok sem jelennek meg rajtuk, akik valamilyen ügyben a közbenjárását kérték. A lakások felkeresése egyébként sem volt idegen tőle, házi agitációra járó népnevelőként hozzászólt már e látogatásokhoz.³

Miközben Mogyorósi Imre ügyeket intézett, információkhoz is hozzájutott. Megismerte a lakókat, életkörülményeiket, problémáikat, adott esetben politikai véleményüket is. Utóbbit azonban nem juttatta el sem a tanácsnak, sem a körzeti pártszervezetnek. Nem jelentett be „ellenséges” magatartást, és a potenciális párttagokra sem hívta fel a figyelmet. Éppen ezért Mogyorósi nem számított a családi otthonokban megforduló idegenek tipikus figurájának. Ezek az idegenek – akiket a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) valamelyik alapszervezete küldött – ugyanis azért keresték fel a lakókat, hogy megfigyeljék és a párt érdekei szerint befolyásolják őket. Mogyorósi Imre célja azonban más volt.

A pártállami apparátus az állampolgárokról való információszerzésre nem csak a beszervezett ügynököket használta.⁴ Tanulmányomban a megfigyelés lakóterületi (másnéven: körzeti) pártmunkában⁵ alkalmazott technikáit vizsgálom meg. Ennek legfőbb eszköze a házi agitáció volt, amelyet az agitátorok vagy népnevelők végeztek.⁶ Mindebből következik, hogy megfigyelés alatt itt nem a klasszikus titkosszolgálati megfigyelést értem, hanem ennek egyik alternatív

¹ Ingatlankezelő Vállalat.

² A tanácstagi fogadóórákat meghatározott időközönként kellett megtartani a lakók közügyeket érintő kéréseinek meghallgatására. A XIII. kerületre vonatkozóan: BFL XXIII.213.a.1. 1. kötet. A XIII. Kerületi Tanács ülése, 1951. október 20.

³ AHGY [jelentési szám nélkül] Mogyorósi Imre naplója, 5–6.

⁴ A magántér titkosszolgálati megfigyelését keletnémet példák alapján: Betts 2012: 21–35.

⁵ Az üzemeken, munkahelyeken kívüli pártalapszervezetek területi alapon jöttek létre. Budapesten a kerületeket politikai körzetekre osztották, amelyekben körzeti/lakóterületi alapszervezeteket hoztak létre. Az MDP országos és budapesti szervezeti felépítéséhez: Koltai 2018: 72–83.

⁶ Az agitátorok/népnevelők az MDP apparátusában a legalsó pártmunkásréteget alkották, akik a pártönkormányzatok lakosság politikai felvilágosításával, mozgósításával, ideológiai és politikai nevelésével foglalkoztak. Házi agitációnak pedig a lakóterületi pártszervezet által irányított, lakásról lakásra történő politikai felvilágosító munkát hívták. Erről részletesen: Huhák 2017, 2020.

csatornáját: a népnevelők jelentéseit. Az állambiztonsági szervek kötelékébe tartozó ügynökökhöz képest a népnevelők kiléte és látogatásuk célja a megfigyeltek előtt is ismert volt, ami befolyásolta a beszélgetések alakulását.

A tanácsrendszer 1950-es bevezetésével a lakásokban gyakran megforduló hivatalos személyek közé a tanácstagok is felsorakoztak, munkavégzésük ugyanis gyakran összekapcsolódott a lakólátogatással. Mogyorósi Imre tanácstag és üzemi-lakóterületi népnevelő is volt egyben, ezért kétszeresen is volt oka a kerületi lakók otthonában megjelenni. A tanácstagoknak nem volt feladatuk, hogy jelentéseket írjanak az egyes lakókról, az viszont igen, hogy szoros kapcsolatot tartsanak választóikkal, ezért munkájuk során a magánterekbe bejutva, ők is sok információhoz jutottak. Mogyorósi különösen szorgalmas volt e tekintetben, rengeteg lakásban megfordult a lakók ügyeinek intézése közben.⁷

Az itt elemzett XIII. kerületi házi agitációs jelentések és a szintén e kerületből származó tanácstagok napló megmutatja a megfigyelések és a szerzett információk jellegét és sokféleségét. Mivel az agitátorok és a tanácstagok más szerepet tölthettek be a pártállami rendszerben, ezért munkájuk során különböző információkra voltak kíváncsiak. Más-más súllyal, de a politikai nevelés, agitálás, mozgósítás, ellenőrzés és a lakosság életkörülményeinek megismerése mindkét csoport „munkakörébe” beletartozott.⁸

A titkosszolgálati hálózat működtetése mellett milyen megfigyeléssel, információgyűjtéssel kapcsolatos feladatokra használta fel a párt a lakóterületi pártmunkásokat? A szintén ezen a terepen tevékenykedő Mogyorósi Imrét tanácstagként mi érdekelte az angyalföldi lakosság mindennapjaiból? Milyen társadalomkép bontakozik ki a házi agitációs jelentések és az említett napló bejegyzései alapján? Milyen hatással volt a pártállam képviselői és a lakosság közti beszélgetésekre, hogy azok az állampolgárok otthonaiban zajlottak? Mit tudhatunk meg a megszerzett információk felhasználásáról? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre igyekszem választ adni. A jelentések tartalmi elemzéséhez közelebb visz, ha röviden megvizsgáljuk keletkezésük körülményeit, ezért először a házi agitáció szituációjáról lesz szó.

A NÉPNEVELŐK A CSALÁDI OTTHONOKBAN

A Magyar Kommunista Párt a munkahelyi pártszervezetek felállításával párhuzamosan a lakóterületen való jelenlétét is növelni kívánta, és igyekezett minél több

⁷ Mogyorósi aktivitását szemlélteti, hogy 300 oldalas naplójában több mint 800-szor szerepel a „mentem” ige. Sűrűbb estéin öt-hat lakót is meglátogatott. Emellett többször részesítették dicséretben a lakókkal való lelkiismeretes foglalkozása miatt (BFL XXXV.108.c. 3[-64]. ő. e. Az I. sz. Autójavító Vállalat párttaggyűlése, 1953. május 27. 1).

⁸ A párttal szemben alárendelt helyzetben lévő tanácsoknak hármas funkciót kellett betölteniük: államhatalmi, államigazgatási és tömegszervezeti. Utóbbiba tartozott a lakók mozgósítása és politikai nevelése (Szabó 1990: 51–62).

lakóházban párttagokat toborozni. A házi agitáció már 1945 januárjában megkezdődött. Az első párttagokból verbuvált csoportok a lakosságot a romeltakarításba és az építőmunkába való bekapcsolódásra mozgósították. Idővel a politikai „felvilágosítás” egyre tömegesebbé és egyre szervezettebbé vált, amiből hamarosan kiépült az egész fővárost lefedő agitációs hálózat.⁹

A pártmunkában a (lakó)területi pártszervezetekre az üzemihez képest a korszak egészében kisebb figyelem terelődött. Szerepük az országos kampányok, például választások alkalmával azonban felértékelődött. A kerületi pártvezetőség a pártonkívüli lakosságot ugyanis főként e szervezeteken keresztül tudta elérni. Emellett a munkahelyi pártszervezetek is igénybe vették a segítségüket, ha valakiről információt kívántak szerezni.¹⁰

A maga korában politikai innovációnak számító házi agitáció a lakók otthonában a kommunista párt képviselőinek rendszeres megjelenését eredményezte. A munkahelyi és a lakóhelyi mozgósítás közötti egyik különbség a célszemélyekhez, azaz a meggyőzni, mozgósítani és megfigyelni kívánt pártonkívüliekhez való hozzáférésben rejlett. Egy munkahelyen könnyebb volt a dolgozókat elérni, ezzel szemben a vegyes összetételű és területileg is szétszórt lakossággal már a kapcsolatfelvétel is sokkal nehezebbnek bizonyult. Emellett az egyébként politikailag aktív párttagok is ódzkodtak attól, hogy idegenek otthonaiba „törjenek be”. Nem tette vonzóbbá a házi agitációt az sem, hogy a közhangulat javarészt a lakhatási és a közellátási körülmények határozták meg. Ezzel a lakók folyton elégedetlenek voltak, a népnevelőkre pedig majd minden alkalommal panaszáradat zúdult.¹¹

Az agitátorok a mozgósító kampányokban a pártbürokrácia és a lakosság között közvetítettek. Egyszerre fűzte őket kapcsolat a pártalapszervezethez és a párton kívüli lakossághoz. Ennek eredményeképpen – a párt felső vezetésével ellentétben – nem szakadtak el a hétköznapi problémáitól és a mindennapi életet élő emberektől, főként mivel maguk is utóbbiak csoportjába tartoztak. A népnevelők e helyzetükből adódóan a propaganda és az átlagemberek tapasztalatainak ismeretét is magában foglaló háttértudással érzékelték a körülöttük zajló eseményeket, és ez kihatott arra is, hogy azokat hogyan interpretálták, azaz mit írtak bele a jelentéseikbe.

A pártközpont számára a házi agitáció a tömegkommunikáció csatornáikhoz képest a sokkal hatásosabb személyes meggyőzés lehetőségét teremtette meg,

⁹ MNL OL M-KS 274-16 1. ó. e. Jelentés az Magyar Kommunista Párt IV. kerületi pártszervezetének működéséről, 1945. január 25-től március 30-ig.

¹⁰ Egy-egy ilyen jelentés az adott személy aktájába is bekerülhetett. A szocialista országok állampolgárainak dokumentálását, ennek technikáit és befolyásolásának lehetőségeit vizsgálja: Fitzpatrick 2005: 13–21.

¹¹ A népnevelőcsoportok működéséről szóló jelentések tucatja tanúsítja, hogy a pártszervezeteknek problémát okozott a népnevelőcsoportok feltöltése. Emellett a nagyarányú fluktuáció is a hálózat instabilitására utal. A budapesti népnevelők 1953-as statisztikája szerint az üzemi népnevelők 44%-a, a lakóterületi népnevelők csupán 5%-a volt már 1951 előtt is népnevelő (BFL XXXV.95.c. 80. ó. e. Budapest népnevelőinek statisztikája, 1953. február 17.).

ugyanakkor némi rizikót is rejtett magában. Először is a házi agitációt nem a központi agitprop osztály, hanem a helyi pártvezetőségek irányították, akik felkészültség, politikai képzettség, elkötelezettség híján nem mindig működtek a központi elvárásoknak megfelelően.¹² Már az első lépés, azaz a népnevelőpárok pontos beosztása is olyan feladatot jelentett, amit az apparátus valamiért igen gyakran nem tudott megoldani. A jelentések hemzsegnék a többszörösen kimaradt, illetve a többször is meglátogatott lakásokról, ahol a népnevelőpárok egymás kezébe adták a kilincset.¹³ Továbbá sem az agitáció időpontjának, sem gyakoriságának megállapítását illetően nem sikerült egyezsége jutni. A körzeti pártértekezleteken a hétköznap esti és a vasárnapi népnevelés mellett és ellen szóló érvek feszültek egymásnak. A pártvezetőségek többsége a templomba járók leleplezésére hivatkozva a vasárnaphoz ragaszkodott.¹⁴ A lakóterületi pártmunka hatékonyságát a rossz időzítés mellett az „agyonagitálás”, azaz a népnevelők túl gyakori kiküldése is csökkentette.¹⁵ Ez az 1955 nyarán írt jelentés egy tipikus vasárnapi házi agitációs szituációt tár elénk:

„A Kárpát utca 13–15. IV. lépcsőház területére lettünk irányítva, de eredményes munkát végezni nem tudtunk, mivel a vasárnap délelőtt, mint a dolgozók pihenőnapjának reggele, nem alkalmas. A 11 lakó esetében összesen 4 helyen nyitották ki az ajtót, és vagy még ágyban volt a család, vagy pizsamában és rendetlen öltözékben, kifejezésre juttatva, hogy nem szívesen veszik a kora reggeli látogatást.”¹⁶

A hálózat működési hibái nemcsak a csoportok kiküldése, hanem azok ellenőrzése körül is megmutatkoztak. A pártvezetőségek nem tudták a körzetük összes házában valamennyi lakásában megforduló népnevelők tevékenységét felügyelni.¹⁷ Ráadásul a heterogén társadalmi hátterű és politikai beállítottságú lakos-

¹² A kerületi pártbizottságok okkal nem bíztak az alsóbb pártszervezetekben, ugyanis ahogy haladunk lejjebb a hierarchiában, úgy csökkent a függetlenített és a pártképzetségre nézve megbízható párttagok száma (Koltai 2018: 92).

¹³ BFL XXXV.108.c. 446(-2). ő. e. Jelentés a XIII/4-es körzet választási munkájáról, 1949. május 22. 3.

¹⁴ BFL XXXV.108.a.4. 162. ő. e. A XIII. Kerületi Pártbizottság „összevont” titkári értekezlete, 1950. december 18. 6.

¹⁵ Az agitátorok térbeli mozgásának rossz koordinálása és a kiosztott címek pontatlansága kellemetlenségeket szült: „Rossz agitációs tapasztalat volt az, hogy egyes párok partizán módra nem megadott címre mentek, és így keresztetkék egy másik pár útját, melynek kapcsán fennállt a lakók zaklatás[ának] veszélye” (BFL XXXV.108.c. 446(-2). ő. e. Jelentés a XIII/4-es körzet választási munkájáról, 1949. május 22. 3).

¹⁶ BFL XXXV.108.c. 450(-2). ő. e. K. Ernő és K. Antal XIII/8. körzeti népnevelők jelentése, 1955. augusztus 14. 1. Mogyorósi Imrével is előfordult, hogy rosszkor érkezett, ami felveti a kérdést, hogy egy munkaidőn kívül dolgozó hivatali személy egy családi otthonba tudott-e egyáltalán jókor érkezni: „Már mindenütt ebédelték, egy kicsit feszélyezetten éreztem magam, de sikerült kimagyarázkodnom azzal, hogy amikor elindultam reggel, mindenkit az ágyban találtam, most pedig az asztalnál találok az elvtársakat” (Mogyorósi Imre naplója, 156).

¹⁷ Ennek egyik ellenszereként a népnevelőket párban küldték ki, hogy egymást is ellenőrizni tudják, és jelentsék, ha társuk pártszerűtlenül viselkedett.

ság meggyőzése megkövetelt volna bizonyos szintű felkészültséget, ehhez képest éppen a népnevelők képzettsége volt a legalacsonyabb. A magasabb politikai végzettséget megszerző pártmunkásokat felsőbb posztokra emelték ki, így az egyébként is gyakran cserélődő állomány nem tudott minőségileg javulni.¹⁸ Emiatt pedig a sokszor nem elég képzett és nem elég elkötelezett népnevelők maguk is kockázati tényezőt jelentettek.¹⁹ Az alig ellenőrizhető privát terekben ugyanis nem mindig a legpártszerűbb mondatok hangzottak el, és bizonyos helyzetekben az ideológiát legyőzte a lakosság problémáival való együttérzés.²⁰ Szélsőséges esetben a vasárnapi mise idejére időzített látogatás fordítva is elülhetett, erről számolt be az egyik üzemi titkár: „elmennek templomba, és ha pont akkor mennek a népnevelők hozzájuk, amikor indulnak, jó párszor előfordult, hogy a népnevelőket is elvitték a templomba”.²¹ A szavak és a tettek mögött meghúzódó őszinte gondolatok – akár a népnevelők, akár „neveltjeik” körében – rejtettek maradtak a pártközpont előtt, amely ezért joggal aggódott: végül ki kit fog meggyőzni. Amikor a népnevelő kilép az ajtón, vajon a párt egy támogatót nyer majd, vagy egyet veszít?

A mozgósítás tökéletlensége az alapszervezetek és a központi agitprop osztály előtt is ismert volt. Ennek ellenére mégsem foglalkoztak a hálózat fejlesztésével annyira, amennyire – a felsorolt nehézségek és rizikófaktor alapján – azt a párt érdeke megkövetelte volna. Az alapvető szervezési hibákat sem javították ki. A népnevelőket vasárnap reggel pizsamában fogadó lakókról szóló, fentebb idézett jelentés 1955-ből származik. Tíz évvel az agitációs hálózat felállítása után is megtörtént, hogy úgy küldték ki a népnevelőket, hogy esélyük se volt a lakókra jó benyomást tenni. Az eset nem tekinthető egyedinek, az MDP sokszor inkább a fejtelenség, mint egy jól szervezett párt benyomását keltette.²²

A pontos és megbízható adminisztrációra, az agitációk nyomon követésére azért lett volna szükség, hogy az egyes látogatásokról készített jelentések egymás mellé helyezésével meg tudják állapítani az agitáció „irányát”, „erősségét”, és személyre szóló érveket dolgozzanak ki.²³ Ha sikerült volna a népnevelőket

¹⁸ Ennek oka többek közt a kedvezőtlen káderállományban keresendő, a lakóterületi pártcsoportok tagságának javát a nem dolgozók, túlnyomórészt a háztartásbeli nők, az idősek, az önálló iparosok, kereskedők alkották. Ez alapvetően megnehezítette a pártmunkát.

¹⁹ Török György népnevelő a „lakásjárásos” rendszer nagy hibájának tartotta, hogy fogalmuk sem volt, ki fog ajtót nyitni nekik. Egyik ilyen találkozására kezdő népnevelőként a Deák téri evangélikus templom lelkészével esett meg, aki „a marxizmust jobban tudta” nála, és érzékeltette is vele, van még mit tanulnia (interjú Török Györggyel, 2016. március 10.).

²⁰ Egyes jelentések csak a szociális gondokról szólnak, politikai vonatkozásokat nem tartalmaznak. A Keszkenő utca 39. számú házba kiküldött agitátor például 1950 júniusában nem tett egyebet, mint hogy leírta, a házban lakó 13 család 56 tagjára egyetlen rozoga utcai WC jut. Ennek kivizsgálását és mielőbbi „jóindulatú elintézését” kérte (BFL XXXV.108.b. 43. ő. e. Ny. Lászlóné házi agitációs jelentése, 1950. június 24. 1).

²¹ BFL XXXV.108.a. 4. 162. ő. e. A XIII. Kerületi Pártbizottság összevont titkári értekezlete, 1950. december 18. 6.

²² A pártfegyelmi ügyek kapcsán hasonló következtetésre jut: Koltai 2018: 92.

²³ BFL XXXV. 108. c 469. (-1) ő. e. A XIII/27. körzet agitációs értekezlete, 1949. június 10.

folyamatosan ugyanahhoz a családhoz irányítani, valamint dokumentálni a tapasztalatokat, akkor a jelentések nemcsak egy adott látogatás pillanatképet merevítenek ki, hanem párbeszédnek sorát rögzítették volna. Mindez kihatott volna egy-egy lakó megismerésének mélységére, a szerzett benyomások megalapozottságára. A hálózat működése azonban soha nem jutott el eddig a szintig.

E mögött pedig az állt, hogy a pártközpont célja a lakók felvilágosítása és megfigyelése helyett sokkal inkább a népnevelők mozgósítása volt.²⁴ A párt saját aktívahálózatának foglalkoztatását és ezen keresztül annak nevelését tartotta szem előtt. A népnevelők képzése, agitációra küldése, jelentésírása állt a közép-pontban. Úgy tűnik, a hálózat működtetése nem a szisztematikus megfigyelésre és dokumentálásra rendezkedett be. Emiatt a lakókról való informálódás úgy képezte a népnevelők egyik alapfeladatát, hogy közben a hatékonyság növelésére, a szerzett információ feldolgozására és felhasználására kevés figyelem jutott. Az alapszervezeti munkában a jelentésekkel való munka a kerületi pártbizottságnak szánt összefoglalók elkészítésében merült ki.²⁵

A LAKÓK A JELENTÉSEKBEN

A hálózat működési hibái ellenére a népnevelők házi agitációs körútjai után a jelentések özönlöttek az alapszervezetekbe.²⁶ Ahogyan azt már a pártarchívumok korai kutatói is megállapították, a kommunista pártok által termelt dokumentáció nem alkalmas a korabeli társadalmi valóság hiteles megjelenítésére. Kérdéseinket nem is a leírt eseményekre, hanem az adott történeti pillanatban lehetséges cselekvésekre, illetve a rendszer működésére vonatkozóan kell feltennünk, megvilágítva, hogy mi hangozhatott (volna) el és milyen reakciók érdekeltek a hatalom képviselőit.²⁷

Ennek fényében az itt elemzett jelentések sem arról szólnak, hogy mi zajlott le a házi agitáció során, hanem arról, hogy a népnevelő milyennek kívánta azt láttatni, milyen képet sugallt magáról, agitációs alanyáról, és hogyan használta fel a jelentésírásban rejlő lehetőséget e kép megrajzolásához.²⁸ A népnevelők igyekeztek megfelelni az éberség és a jó pártmunka követelményeinek, és olyan társadalomképet rajzolni, ami összhangban állt a propaganda elképzeléseivel. A házi agitáció gyakorlati lebonyolításának fentebb részletezett jellemzői is

²⁴ Ahogyan Peter Kenez fogalmaz, úgy tűnik, a párt nem talált jobb módszert az emberek nevelésére, mint hogy agitátort csinált belőlük (Kenez 1985: 255).

²⁵ Ennek részletes kifejtéséhez: Huhák 2020: 89–105.

²⁶ Szerencsés helyzetben egy-egy kampányról 60-70 népnevelői jelentés is fennmaradt, illetve az összefoglaló jelentések mellé is odatűzték a figyelmet érdemlő beszámolókat (BFL XXXV.108.c. 483–514. doboz. Az MDP XIII. kerület körzeti pártvezetőségeinek iratai [1948–1956]).

²⁷ Koltai 2012: 165.

²⁸ Takács Tibor megállapítása, miszerint az állambiztonsági jelentésekben az ügynökök saját világot mint lehetséges világokat dokumentálták, igaz a népnevelői beszámolókra is, melyek a népnevelők világait rögzítik (Takács 2013: 28–29).

torzíthatták a beszámolókat, s nem utolsósorban maguk az agitációs alanyok is befolyással lehettek arra, milyen jelentés születik róluk.²⁹

A népnevelők az alapszervezet agitációs felelőségétől kapott szempontok szerint írták meg a lakókról jellemzéseiket. E rövid, tömör szövegek könnyebb feldolgozása érdekében az első egypárti választás előtt formanyomtatványok használatát vezették be. A *Jelentés a népnevelő munkáról* című adatlap egyik oldala tartalmazta a kitöltendő rovatokat. A meglátogatottat három kategóriába sorolták: „jóindulatú”, „közömbös” vagy „ellenséges”. A hátoldalon pedig a népnevelőnek saját szavaival kellett benyomásait rögzítenie a következő szempontok szerint: „Mi a meglátogatott véleménye a választásról, az ötéves tervről, az MDP vezető szerepéről, az életszínvonalról, a Népfrontról, a háborús uszítókról és általában az időszzerű gazdasági és politikai kérdésekről?”³⁰

A jelentőlapok három kategóriájába aligha lehetett az angyalföldieket a fenti kérdésekről való vélekedésük szerint – de egyébként sem – besorolni. Az egyénben a viszonyulások sokfélesége férhetett meg egymással, amely ráadásul az idővel és élethelyzettel együtt változhatott is. Valaki lehetett egyszerre bizonyos kérdésekben megalkuvó, együttműködő, míg más ügyekben ellenálló.³¹ A népnevelők azonban a házi agitációs benyomások alapján, ha akarták volna, sem tudták volna érzékelnie a magatartások – gyakran önellentmondásoktól sem mentes – komplexitását. Ehelyett az agitációs gyorstalpalókon megtanultak szerint vonták le következtetéseiket. Beindult az az asszociációs lánc, amelynek a végén a pártszerűség, a bizonytalanság vagy megtévesztettség, illetve az „ellenséges” magatartás állt.³²

Az állampolgárok többségéről a pártállam azt feltételezte, más véleményt fogalmaznak meg nyilvánosan, mint amit valójában gondolnak, és amit csak szűk családi, baráti körben vállalnak fel. Ebben a kettősségben utóbbi jelentette a rendszerrel szembeni negatív és egyben az őszinte gondolatokat. A népnevelők megjelenésekor azonban a látogatás idejére az otthonok is nyilvános térére változtak, mert az állampolgárokat a párt képviselője előtt készítették nyilatkozatokra.³³ Azt gondolhatnánk, ebben a helyzetben a lakók ellenérzéseiknek – félelemből vagy megalkuvásból – nem adtak hangot. A jelentésekben ezzel szemben nem ritka a rendszerellenes véleménynyilvánítás. A forráskritikai szempontok

²⁹ Ilyen törekvések tettenéréséről is beszámolnak a népnevelők. Megrendezettséget sejtettek például az asztalon kiterített *Szabad Népek* mögött (BFL XXXV.108.c. 456[-3]. ő. e. Jelentés a XIII/14. körzet területi agitációjáról, 1950. január 21. 1).

³⁰ Példa egy lényegre törő jelentésre: „B. Dezső meglátogatott nem volt hajlandó nyilatkozni, mert ő a párt munkáját fölöslegesnek és molesztálásnak minősíti” (BFL XXXV.108.c. 459. ő. e. M. Jánosné a XIII/17. körzet népnevelőjének jelentése házi agitációs munkájáról, 1949. május).

³¹ Plamper 2009: 64–66.

³² Például aki „szépen” lakott, az többnyire rendezett, a „kommunista erkölcs” szabályait betartó életet is élt. A XIII. kerület reakciónak elkönyvelt vasutas házaiban a szépen berendezett otthon ezzel szemben a polgári kényelem és önzés jelképévé vált (BFL XXXV.108.c. 447[-4]. ő. e. Jelentés a XIII/5. körzetben történt területi agitációról, 1953. február 8. 2–3).

³³ Fitzpatrick 2009: 25.

érvényesítésével együtt is – figyelembe véve, hogy a népnevelő eleget kívánt tenni az állandó éberség és leleplezés központi követelményének – úgy látszik, ezen a szinten az ötvenes években is létezett a hatalomnak valamiféle kritikája.

A lengyel Nowa Hutát vizsgáló Katharine Lebow azt állítja, hogy ezekben a párt szeme elől elrejtett beszélgetésekben a szabad vélemény, a pártmunkásokkal való konfrontáció is megjelenhetett. Lebow szerint az agitátorok beszélgetései megmutatják, milyen hátrányai voltak a párt számára annak, amikor nem a pódium biztonságos magasából, hanem a „terepen”, a lakóterületen akarta pozícióját artikulálni.³⁴

Mit érintett ez a kritika? Elsősorban a népnevelők által felvetett témákat, hiszen alapvetően ők tematizálták a beszélgetéseket, és ők írták meg a jelentéseket is róluk. Tulajdonképpen a párttól a pártvezetőkön, a Szovjetunión, a nemzetközi politika kérdésein át a sarki közért eladóinak goromba modoráig szinte bármi terítékre kerülhetett. A bíráló olykor konkrét volt, másszor elvontabb és általánosabb, akár az egész rendszer működésére vonatkozó. Jellemzően a Szovjetuniót illetően burkoltan vagy nyíltan az ország alárendelt helyzetére utaltak, a párt pedig főleg a közellátási, lakhatási viszonyok, a bérek és munkakörülmények miatt érdemelt ki rosszallást.³⁵

A lakóterületi ellenségkeresésnek volt egy további jellegzetessége. Mivel a szerzett információknak sok térbeli vonatkozása volt, ezért a propaganda skatulyázása és kizárólagos kategóriákkal való operálása az agitátorok városi terekről alkotott elképzeléseiben is megjelent. A körzeti pártmunka az MDP térkezelésére épült, valamennyi pártvezetőség legyártotta a saját agitációs térképét. Ez egy olyan belső tájékoztatói rendszer volt a népnevelők számára, melynek segítségével a szimpatizánsok, az ingadozók és ellenséges érzelműek lokalizálhatók voltak.³⁶ Török György népnevelő így fogalmazta meg ennek folyamatát:

„Ez egy behatárolt tér volt. Aki ebben a részben lakott, az nálunk annak idején, hát gyakorlatilag nyilván volt tartva, mert ahogy jöttek be a jelentések, kialakult egy térkép, hogy melyik házban, melyik emeleten ki lakik. Ez nem besúgó rendszer volt, legalábbis mi arra nem használtuk fel. Mi arra használtuk fel, hogy tudjuk, kihez kell elmenni még egyszer, meg még egyszer, meg még egyszer, és tudjuk, hogy kihez nem kell elmenni. Vagy azért nem kell elmenni, mert úgysem hallgat ránk, vagy azért nem, mert egy meggyőződéses ember.”³⁷

³⁴ Lebow 2013: 84–85.

³⁵ Példa egy „ellenséges” hangvételű jelentésre: „Ellenséges hangon lázított, hogy kevés a fizetés a norma miatt. Értelmiség és munkás keresete közti különbség miatt a háború előtt sokkal jobb volt neki. Szidta az oroszokat, mert állítólag kifosztották őt [...]” (BFL XXXV.108.c. 459. ő. e. B. Anna, a XIII/17. körzet népnevelőjének jelentése házi agitációs munkájáról, 1949. május 6. 1).

³⁶ Valóban készültek térképek, az egyik változaton például színekkel jelölték a lakók politikai beállítottságát. Ezek azonban nem maradtak fenn, létezésükről csak az írásos dokumentációban felbukkanó utalásokból tudok (BFL XXXV.108.c. 446[-2]. ő. e. A XIII/4. körzet munkaterve, 1949. június 6. 1).

³⁷ Interjú Török Györggyel, 2016. március 10.

A térbeli propaganda alapvető módszere a tömbösítés volt. A házi agitációs jelentésekből leszűrt megállapítások összegzésével megszülettek a „jó” és a „rossz” tömbök. Ahogyan „a népi demokrácia ellen mesterkedők” a pártpropagandában gyártott összeesküvés-elméletekben mindig „megtalálták” egymást, úgy – ennek leképeződéseként – az „ellenséges elemek” is közel laktak egymáshoz, ami megkönnyítette a „szervezkedésüket”:

„A körzetben volt egy erős jobboldalú szocdem góc is. Az egyesülésnél ezeknek egy részét kizárták a pártból. A körzet beszámolójából az derül ki, hogy ezek egy tömbben laknak, és a körzet eddig még egyáltalán nem tudott befolyást gyakorolni rájuk. Feltétlenül meg kell bontani az egységüket oly módon, hogy azok közül a kizártak közül, akik beadták fellebbezésüket, vissza kell venni a pártba, és így éket verni a csoportba. Az egész reakciós tömböt pedig állandóan éberrel figyelni kell, nehogy szervezett megmozdulások indulhassanak ki onnan.”³⁸

Emellett egy-egy nagyobb bérház önállóan is kaphatott valamilyen politikai címkét. Ezek feltérképezéséből kiderült, melyek azok az úgynevezett súlypont-házak, amelyekben az ellenségesnek ítélt lakóközösség lakik. Továbbá kisebb egységekként megjelentek az „ellenséges” emeletek is.³⁹ A súlypont-házak jellemzően azok a régi tisztviselőházak voltak, amelyeket az előző rendszer hivatalnoki, tisztviselői rétege lakott. A jobb minőségű, nagyobb lakásos lakóépületeket a főváros, egyes vállalatok vagy biztosítócégek építtették, és a stabil egzisztenciával rendelkező, azaz a lakbért fizetni tudó alkalmazottaknak adták ki. Ezek a családok 1948 után a múlt rendszer haszonélvezőiként az „ellenség” kategóriájába kerültek. Idesorolható a kerületben a Gyöngyösi utcai úgynevezett Hiszekegy-ház,⁴⁰ a Tisza utcai városi házak, valamint a Szent István körút és más újlipótvárosi utcák néhány nagy bérháza.

A „klerikális reakció” elleni harc további csomópontokat rajzolt fel a körzetek agitációs térképére. A templomok, plébániák mellett „klerikális fertőzöttségük” szerint a lakásokat, lakóházakat is számon tartották. A pártmunkások az „álagitátorként” járó-kelő papok és apácák, a térítést végző lakók, azaz a „házi apostolok” útvonalába eső családokat és a titkos éjszakai gyűlések helyszíneit igyekeztek felderíteni. A „legvadabb rémhírek” a Huba utcai karmelita templom környékéről érkeztek. A karmeliták befolyása a Tisza utcai városi házakig is elért. Mivel e házakat nagyobb számban egykori tisztviselők lakták, ezért az „osztályidegen” lakosságról egyszerű volt megállapítani a „klerikálisok” ténykedésére való fogékonyságot. A legnagyobb „reakciós gócpontot” az agitátorok a Tisza utca 11. számú házában találták, ahol a „régí közalkalmazottak rémhírekkel mérgezték”

³⁸ BFL XXXV.108.c. 461(-1). ó. e. Jelentés a XIII/19. körzet munkájáról, 1949. március 12. 1.

³⁹ BFL XXXV.108.c. 447(-1). ó. e. A XIII/25. körzet választási munkaterve, 1949. április 11. 1.

⁴⁰ Az egykori tisztviselők lakta ház a homlokzatát díszítő *Magyar Hiszekegy* című irredenta versről kapta a nevét (Szilágyi [szerk.] 1927: 103).

a körzet lakosságát.⁴¹ 1949-es, 1950-es és 1951-es jelentések is foglalkoznak a házzal, amelynek nemcsak a Huba utcai templom közelsége lett a veszte, hanem a földszinten lakó szervezőtitkár is, aki szorgalmasan jelentett a „klerikális összeesküvésről”, és folyamatosan kérte a népnevelők kiküldését.⁴² Három visszatérő szereplője van a beszámolóknak, mindhárman a „klerikális összeesküvés” résztvevői voltak, egyikük „házi apostolként” is tevékenykedett: Z. Katalin, B. Alfrédné és R. Viktorné a III. emeleten lakott, ketten szomszédok is voltak. A körzeti párttitkár 1950-ben több alkalommal is beszámolt arról, hogy a lakók az esti órákban a karmelitákhoz járnak, ahonnan „a kapott információ szerint” rendszeresen 11–12 órakor térnek haza. Ezt a körzet az Államvédelmi Hatóságnak (ÁVH) is jelentette. A III. emeleti „összeesküvők” az 1951. áprilisi békeív-aláírási kampányban tűnnek fel újra. R. Viktorné rácsapta a népnevelőkre az ajtót „Jönnek a koldusok!” szöveggel. A másik két személy először vonakodott és „demokráciaellenes” kijelentéseket is tett, de ők végül aláírták a békeívet.⁴³

A Tisza utca 11. jól dokumentált volta és ugyanazon személyek többszöri felbukkanása ritka példa az agitációs iratok között. A házról szóló történetgyártás azonban ezen a ponton megszakad, a források elapadnak. Így nem tudjuk meg, hogy a lakókra fordított figyelem és a különböző helyekre, köztük az államvédelemnek is továbbított jelentések jártak-e bármiféle következménnyel, és ha igen, milyennel.⁴⁴

Kérdésként merülhet fel, milyen kapcsolat volt a lakóterületi pártszervezetek és az államvédelem között. A jelentésekben és a jegyzőkönyvekben több, a fentihez hasonló utalás szerepel egy-egy ügy ÁVH-hoz továbbításáról, főként a „klerikális összeesküvés” és a „demokráciaellenes” kijelentések kapcsán. Sem a párt-, sem az állambiztonsági iratok között nem találtam mindeddig azonban arra vonatkozó forrást, hogy az agitációs hálózat és az állambiztonság között intézményi szinten volt-e, és ha igen, milyen kapcsolat az eseti jelentések továbbításán túl.⁴⁵

Ezzel szemben az világosan látszik, hogy az „ellenséges” tevékenységről való történetgyártás a helyi példák felkutatásán keresztül a propaganda megerősítését

⁴¹ BFL XXXV.108.c. 462(-1). ő. e. Havi jelentés a XIII/20. körzetből (1950. május 27.–június 25.), [d. n.] 1.

⁴² 1949. április–1951. április között tizenhárom különféle dokumentum – párttaggyűlési jegyzőkönyv, összefoglaló agitációs jelentés és levél – foglalkozik a Tisza utca 11. számú házzal (BFL XXXV.108.c. 462[-2]. ő. e.).

⁴³ BFL XXXV.108.c. 462(-2). ő. e. Jelentés a XIII/20. körzet békeívaláírásgyűjtő agitációjáról, 1951. április 8.

⁴⁴ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTTL) folytatott kutatás nem hozott eredményt e téren.

⁴⁵ Például egy 1960-ban készült környezettanulmány szerint egy férfit azért tartóztattak le egy évre, mert az 1952-es békekölcsonjegyzés alkalmával a rendszert szidta és kizavarta a körzeti jegyeztető párokat a lakásából. De ez esetben sem egyértelmű, hogy elkövetett-e mást is emellett, aminek ilyen súlyos következménye lett (ÁBTTL 3.1.5. O-16 658/15. Környezettanulmány, 1960. december 16. 1).

szolgált.⁴⁶ Ez nem jelenti azt, hogy a lakókról leírtak egy az egyben a központi brosrákban olvasottak visszamondásai voltak, e jellemzések tartalmaztak valós információkat, csak éppen interpretálásuk történt a propaganda értelmezési kerete szerint.⁴⁷

E történetekben feltűnő, hogy az „ellenséges” tevékenység helyszíne mindig egy nagy tömbház volt. Súlypontok családi házakban nem képződtek, aminek több oka lehetett. Egyrészt a sötét bérházi lakások sokkal alkalmasabbnak tűnhetek mindenféle titkos találkozásra. A nyitott lépcsők és gangos folyosók a házban megforduló idegenek, illetve a házbeliek szokatlan időpontban való érkezésének és távozásának könnyű megfigyelését – és ebből a megfelelő következtetések levonását – tették lehetővé. Az agitátorok a bérházban lakó párttagoktól, funkcionáriusoktól és a szomszédoktól is tájékozódtak. Mindezen adottságok sokszereplős és könnyebben elhithető történetek kreálásához járultak hozzá. Ehhez képest egy kertvárosban kisebb volt a szomszédok életébe való bepillantás mélysége és a feltételezett szervezkedés lehetősége. Másrészt a családi övezetbe képest a bérházak tömbjei az „ellenséges elemek” gyakoribb ellenőrzése és „lelátogatása” szempontjából könnyebb agitációs terepnek számítottak, hiszen rövid idő alatt egy helyen sok család volt elérhető.

Emiatt például a Gyöngyösi utca környéki OTI-telep családi házai sem számítottak a lakóterületi pártmunkában kiemelt helyszínnek. Ebből a városrészből nem kerültek fel az agitációs térképekre sem „reakciós gócpontok”, sem „súlypontházak”.⁴⁸ Angyalföld e szelétéről egy egészen más típusú és tartalmú mentális térkép született az itt élő Mogyorósi Imre tanácsstag és népmvelő munkájának köszönhetően. A következőkben azt vizsgálom meg, hogy naplója alapján milyen információkat gyűjtött be Mogyorósi a kerületi lakosságról, és mi volt a célja ezekkel az információkkal.

MOGYORÓSI IMRE ANGYALFÖLDI KÖRÚTJAI

Mogyorósi Imre XIII. kerületi tanácsstag naplójának több rétege is elemezhető, amelyek közül ezúttal a lakólátogató körutak szerepére koncentrálok.⁴⁹ A naplóírás idején, 1952-ben álltak fel a XIII. kerületben az első lakóbizottságok,⁵⁰ és

⁴⁶ A helyi példák a népmvelőknek készült brosrákban, a sajtóban és az úgynevezett szemléltető agitációban köszöntek vissza.

⁴⁷ A Tisza utca 11. kapcsán például a népszámlálási és a választói névjegyzékek alapján beazonosított hét személy adatait tekintve a népmvelők értesülései pontosnak bizonyultak. Egyeznek a feltüntetett személyek lakáscímei, munkahelyei, foglalkozásai. Az „ellenséges” csoport tagjai különböző származásúak és foglalkozásúak, többségében tisztviselők voltak, de munkások is akadtak közöttük (BFL XV.20.6. IV.1404. 8385. tegercs, Tisza u. 11. [1950]; BFL IV.1419.n. 367/a szj. V. Tisza u. 11./Csáky u. 92.).

⁴⁸ A telepről: Juhász (szerk.) 2012.

⁴⁹ A naplóírás szocialista országokban betöltött szerepéről: Hellbeck 2006.

⁵⁰ BFL XXIII.213.a.1. 1. kötet. A XIII. Kerületi Tanács tanácsulése, 1952. november 25.

a tanácsi rendszer is nagyon fiatal volt még ekkor. Ehhez képest a szerzőnek határozott elképzelései voltak arról, e szervezetnek milyen szerepet kellene betölteniük a lakók mindennapjaiban.

Mogyorósi Imre (1908–?) az angyalföldi Pajtás utcában lakott, és korszakunkban a Váci úti Autójavító Nemzeti Vállalatnál művezetőként dolgozott. Tanácstagként – munkaidő utáni társadalmi munkában végzett – feladatai javát a lakóbizottságok megszervezése, a lakógyűlések ellenőrzése és a tanácsi fogadónapok megtartása tette ki. A tanácstagság Mogyorósínál a gyakorlati problémák megoldása köré összpontosult. 1952 júliusa és 1953 augusztusa között vezetett naplóját a lakók panaszainak kivizsgálása strukturáljára, lajstromszerűen sorakoznak a kérések, az elintézett és elintézésre váró ügyek. Az ügy lehetett súlyos lakhatási, közellátási probléma, de bármilyen hétköznapi bosszúság is.⁵¹ Mogyorósi családlátogató körútjai formailag közel álltak a népnevelők házi agitációjához, közvetlen ideológiai nevelés mégsem kapcsolódott hozzájuk. A nevelés itt más mondanivalóval töltődött meg, például az épített és természeti környezet védelmével, értékeinek megóvásával és a takarékossgal.⁵²

A naplóíró a panaszok összegyűjtésében, továbbításában, az illetékesek felkutatásában, a teljesítés elmaradása esetén számonkérésükben vett részt. Emiatt a lakóknak is leginkább a lakhatási, közellátási és egyéb hétköznapi ügyekkel kapcsolatos véleményei jutottak tudomására. Az ügyek természetéből fakadóan a hivatalos szervek részéről Mogyorósi leginkább a tanács lakásosztályával, a házkezelőséggel és az IKV-val került kapcsolatba. A lakólatogatásokhoz képest a pártállami bürokrácia útvesztőin keresztül nehezebb volt információhoz jutnia. Ezzel szemben a népnevelők értesülései a pártszervezetek között a különféle összefoglaló jelentések formájában keringtek, kevés visszacsatolással. Mogyorósi esetében, aki választ is keresett a felmerült kérdésekre, az információ útja sokkal szövevényesebb volt.

A feljegyzésekből a kerület 1950-es évekbeli lakáskörképe tárul elénk. Hatalmas problémagócot jelentettek a lakhatásra alig alkalmas barakklakások, a társbérletek, az albérlők közötti viták, továbbá a hatóságok illegális lakás- és üzlethelyiség-foglalók elleni hajszája.⁵³ A napló másik központi témája a közellátás, ami a közértek számát, nyitvatartási rendjét, az áru mennyiségét és minőségét, valamint a közértesek visszaéléseit és a sorban állók panaszait foglalja magában.⁵⁴

⁵¹ Hellbeck említi könyvében Alexander Medvedkov szakszervezeti titkár naplóját, aki élete minden egyes napját táblázatokban rögzítette, amelyben az eltervezett, a teljesített és az el nem végzett munkákat vette sorba. Medvedkov módszere rokonságot mutat Mogyorósi feladatlistázásával (Hellbeck 2006: 53).

⁵² Mogyorósi Imre naplója, 97.

⁵³ A lakhatási viszonyokba így módon betekintést nyerő Mogyorósinak olykor olyasmi is tudomására jutott, amivel az illetőnek árthatott is volna. Például az egyik lakó segítséget kért tőle egy javítási munkában, aztán gyorsan visszakozott. Mogyorósi szerint azért, mert megijedt, hogy jelenteni fogja a tanácson, hogy az illető jogtalanul birtokol egy kétszobás lakást (Mogyorósi Imre naplója, 66).

⁵⁴ A közellátáshoz: Valuch 2013: 50.

Az államosított bérházak központi lakáskiutalási rendszere miatt Mogyorósinak sokszor kellett a lakók magánéleti viszonyaiba is bepillantania.⁵⁵ Fel kellett fednie, ki érdemes a lakáskiutalásra, vagy éppen ki milyen trükkökkel akar önálló vagy nagyobb lakáshoz jutni. Egyik alkalommal például egy férfi abban kért tőle segítséget, hogy a konyhában lakó, részeges anyósát be tudja utaltatni az aggok házába. Mogyorósi azonban a házban tájékozódva kiderítette, az iszákosság inkább a férfire volt igaz, aki a teljesen jó kondícióban lévő anyósától próbált ilyen módon megszabadulni.⁵⁶

A naplóból kiolvasható, hogy a tanácstagok ugyanabban a konfliktuszónában tevékenykedtek, amelyben a népnevelők, így eleve nem tehettek túl nagy népszerűsége szert. Sőt, a népnevelőkkel kölcsönösen gyengítették egymás munkáját és hiteltelennítették a másik személyét. A népnevelő ugyanis a dolgozók érdekeit szolgáló tanácsot népszerűsítette, aminek nyomán a lakók a tanácstagi fogadóórakon előhozakodtak panaszaikkal. Ezekre a tanácstagok azonban csak ígérekkel tudtak felelni, tekintve hogy az IKV és a tanács szakigazgatási szervei sokszor nem tudtak eleget tenni a lakossági kéréseknek.⁵⁷

Az ügyintézésbe sokszor beletört Mogyorósi bicskája is. Ambíciózussága, telefonálásai, személyes utánajárása ellenére többször ütközött a bürokrácia és a mindennapi életszínvonalra fordított alacsony állami figyelem és forrás okozta akadályokba. Ami persze a lakókkal való kapcsolatát is befolyásolta, hiszen a be nem váltott ígérek az ő hitelességére is visszahatottak.⁵⁸

A konfliktusokban Mogyorósi sokszor vállalta magára az igazságtévő hálátlan szerepét, amiből egyszer még rendőrségi ügy is kerekedett. A lakók egy része ambivalensen viszonyult hozzá: a tanács képviselőjében őt is okolták a lakásnyomorért, a rossz minőségű és kevés áruért, ugyanakkor benne látták meg a segítséget is, és a közbenjárását kérték sérelmeik orvoslásában.

Ezek az akadályok azonban nem csökkentették a lelkesedését. A naplói ró az angyal földiek támogatásától ugyanis távolabbi célok elérését remélte. A problémamegoldó attitűd összekapcsolódott benne a lakók öntudatra nevelésének programjával. Az „ideális tanácstag” mellett az „ideális lakó” is megelevenedik előttünk naplójából: a dolgozó, aki öntudatos, kezdeményező és a közösség érdekében hajlandó munkálkodni és áldozatot hozni. Ennek intézményesült szervei

⁵⁵ A magánélet megjelenését a lakáshivatali ügyintézésben részletesen kifejti: Nagy 2013: 115–116.

⁵⁶ Mogyorósi Imre naplója, 8.

⁵⁷ A körzeti pártszervezetek is hasonlóan vélekedtek: „Az agitáció folytán felmerülő panaszokkal, az illetékes osztályokhoz fordultam a Tanácsban, mert a lakosság a választ is kívánta hallani, és a népnevelők is komoly bírálattal illettek bennünket, hogy meddő a dolgozók bírálata. [...] Így kénytelen vagyok ezt komoly formában fölvetni, hogy a mostani hathetes agitáción felmerülő panaszok semmibe vételével, újból az agitáció hanyatlóban van” (BFL XXXV.108.c. 450[-2]. 6. e. F. Lajosné XIII/8. körzeti agitprop titkár levele a XIII. Kerületi Pártbizottság agitprop osztályának, 1953. szeptember 7. 1).

⁵⁸ Olykor kisebb anomáliákra is sor került, mint például a tanulmány elején említett Váci úti óra esetében, amit véletlenül egy utcával arrébb helyeztek át (Mogyorósi Imre naplója, 130).

voltak a lakóbizottságok, amelyek működésébe Mogyorósi nagy bizalmat fektetett. A panaszintézés és a lakóbizottság-szervezés párhuzamosan futott, a naplóíró előbbtől utóbbi sikerét várta.⁵⁹

A hivatalos meghatározás szerint a lakóközösség által választott önkéntes tagokból felálló lakóbizottságok – „demokratikusan választott társadalmi szervként” – segítették a pártot és a tanácsokat egyes, elsősorban a lakóházakkal kapcsolatos feladatok elvégzésében. Erről a naplóban ugyan nem esik szó, de a megbízható tagok emellett politikai, agitációs és ellenőrző munkát is végeztek.⁶⁰

A lakók és a házak aszerint kerültek fel a naplóíró mentális térképére,⁶¹ mennyire jeleskedtek a közösségi munka terén. A Gyöngyösi utca eleji bérház-tömbökben⁶² és a Váci út 170-ben megszervezett lakóbizottságok például stabilnak bizonyultak: a tagok részt vettek a lakóbizottsági üléseken, mozgósították a lakókat a lakógyűlésekre és az egyes társadalmi munkákra, melyek a ház közös tereiben és környezetében végzett javítások, rendezések, parkosítások, fásítások voltak. Mogyorósi ilyenkor a munka megszervezésében, az anyagbeszerzésben és a szükséges szakemberek megtalálásában segített. Az ideális lakók és a tanács, illetve a hivatalok közötti együttműködésre is hoz példát a szerző:

„Az újonnan megválasztott lakóbizottságok is igen jó példával járnak előre a munkával. De szép cselekedet volt a Petneházy utcai lakóktól is, akik vállalták, hogy a házukban előforduló villany- és vízvezeték hibákat saját idejükből megcsinálják, sőt voltak olyan lakók, akik vállalták az Ingatlankezelő Vállalat által elvégzett munkák kerületi leellenőrzését. Így ezekre a szép vállalásokra válaszoltak az Ingatlankezelő Vállalat dolgozói azzal a nemes elhatározással, hogy 60 dolgozó részére társadalmi munkával sufnit építenek.”⁶³

Mogyorósi a társadalmi munkában való aktivitás mellett tulajdonképpen a panaszkodásról is jó véleménnyel volt, mert azt a tanácsba és a tanácstagokba vetett bizalomként értelmezte.⁶⁴ Ezzel szemben sok kritikát kaptak tőle a passzív,

⁵⁹ „Megjegyezték, hogy mennyivel könnyebb volna nekünk, ha a lakosság felvilágosultabb lenne, és nem keresnék fel minden apró-cseprő dolgokkal a tanácstagokat. Igazat adtam az elvtársnak, de elmondtam neki azt is, hogy mi éppen azért harcolunk, hogy a lakosság öntudatosodjon” (Mogyorósi Imre naplója, 165).

⁶⁰ BFL XXXV.95.e. 48. ő. e. A lakóbizottságok, házfelelősök feladata és hatásköre, 1953. január 21.

⁶¹ A mentális térképekhez sztálinvárosi példaként: Horváth 2004: 31–33.

⁶² Ezzel szemben a népnevelők jelentéseiben ezek a házak „reakciós tömbként” jelentek meg, így köztük a már említett Hiszekegy-ház, de a 2. és a 6. számú házról is elmarasztaló jelentések futottak be a körzeti pártszervezetbe (BFL XXXV.108.c. A XIII/2. körzet házi agitációs jelentései).

⁶³ Mogyorósi Imre naplója, 82.

⁶⁴ Mogyorósi Imre naplója, 116. Ehhez képest a kerületi tanácsülésen az ellenség aknamunkáját gyanították a túlzó kérések mögött: „Le akarják járni a Tanácsokat azáltal, hogy lehetetlen dolgok elintézésének kérésére biztatják a dolgozókat. A Sztálin-híd felüljárójának gyors rendezése tápot ad ehhez. Azt gondolják, hogy ebben a fontos kérdésben 3 nap alatt lehetett intéz-

nemtörődöm személyek. Így a Faludi utca 20. számú ház lakói, akiknek a lelkesedése csak addig tartott, amíg el nem intézte nekik a gáz bevezetését. A lakógyűléseket és a fogadóórát szorgalmasan látogatták, még a lakásán is felkeresték, azonban amint lefektették a gázvezetékeket, hiába kolompolt nekik, még a párttagok sem voltak hajlandók a lakógyűlésen részt venni.⁶⁵

A közös munkából sem vette ki mindenki egyformán a részét, Mogyorósi erősen bírálta azokat, akik csak annak gyümölcsét kívánták élvezni. Noha a korszak agitpropoz munkatípusának egyik alaptétele a személyre szabott kritika volt, e személyek jellemzően nem jelennek meg nála név szerint.⁶⁶ Mogyorósi számára ugyanis nem az adott személy, hanem az általa képviselt magatartás és gondolkodásmód elítélése volt a fontos. Így a következő esetben is csak a jól dolgozó lakót nevezte nevével:

„Innen a Faludi utcát látogattam meg, tartottam egy kis felvilágosító beszédet a közös munkáról, mert az egyik lakó J. elvtárs annyit dolgozik, mint egy állat, a másik meg röhög a markába, és ezt magyaráztam meg azoknak, akik tátott szájjal nézték, hogy J. elvtárs a járdát csinálja, jó 200 métert, hogy a lakók ne mászkáljanak a sárban. A lakók száma kb. 550 személy.”⁶⁷

Az „ellenséges” elemek fentebb említett térbeli tömbösítése Mogyorósinál is megjelenik a passzív és érdektelen lakók esetében, akik viselkedésükkel az egész házra rossz fényt vetettek:

„Körülbelül este fél hétkor elmentem a Mohács u. 12. sz. házba, a ház nem volt mozgósítva. Nem is tudta senki a lakók közül, hogy ma este lakóbizottsági gyűlés lesz. Azzal érveltek a lakóbizottsági tagok, hogy akkor elmennek [otthonról] a tagok. Szép kis ház, gondoltam. Persze ez a 15. körzet és ez az a ház, amelyről még a piacon is beszélnek az állandó veszekedések miatt. A gyűlés 7 óra helyett fél nyolckor kezdődött és fél tízig tartott. A legtöbb panasz a porolás miatt volt, személyeskedtek, egymást lehordták, leparasztolták, lekurválták egymást. Így csak nehezen került sor a fontosabb dolgokra annak dacára, hogy 16.900 Ft-ot költöttek csak ebben a hónapban a házra.”⁶⁸

A lakók bírálatot kaptak emellett akkor is, ha nem megfelelően viselkedtek. Mogyorósi ellenőrző körútjai során rendszeresen beiktatta a fröccsivást, ezért jellemzően a részegesek, munkakerülők kerültek látókörébe, de a közértek ellenőrzése során legalább ilyen gyakori szereplőkként tűnnek fel a közérteseket és

---

kedni, akkor a kis egyéni ügyeket 10 perc alatt el lehet intézni” (BFL XXIII.213.a.1. 1. kötet. A XIII. Kerületi Tanács ülése, 1950. december 13.).

⁶⁵ Mogyorósi Imre naplója, 21.

⁶⁶ Tapasztalatok a kritika-önkritika alkalmazásáról 1950: 5.

⁶⁷ Mogyorósi Imre naplója, 40.

⁶⁸ Mogyorósi Imre naplója, 276.

a tanácsot szidó, sorban álló asszonyok is. Ezeket a helyzeteket naplója szerint meggyőzéssel, neveléssel próbálta megoldani. Csak egy esetben tett feljelentést az egyik házfelügyelő ellen, aki azt híresztelte róla, hogy nyilas karszalagot viselt a háború alatt. Ez a vád azonban súlyosságával ki is rítt a többi szóváltás, összekülönbözés közül.⁶⁹

A naplóíró nagyon ritkán helyezte el a kerületbélieket – a szemináriumról, párttaggyűlésekről vagy a saját bevallása szerint sokszor forgatott pártsajtóból ismert – propaganda éberségi, ellenségkeresési keretébe. A gáz bevezetése ellen felszólalókról egyszer azt írta, hogy ezek a vélemények a „klerikális reakciótól” erednek. A visszaéléseket elkövető házfelügyelőkéről szintén megjegyezte néhány alkalommal, hogy a „demokrácia ellenségei”.⁷⁰ Közös e bejegyzésekben, hogy sosem társadalmi helyzethez, „osztályhelyzethez” kapcsolódott az „ellenség” felfedezése, hanem – a pozitív megítéléshez hasonlóan – valamilyen magatartáshoz. A közösségben zavart előidéző, annak javát nem szolgáló személyek kerültek az „ellenséges elemek” közé. Nincsenek „osztályidegenek” és „klerikális összeesküvők”, csak a „szocialista együttélés” szabályait vagy a házirendet megsértők, például a porolási rendet be nem tartók vagy a dolgozók által ültetett virágágások között bicikliző gyermekeikre rá nem szólók.

Mindamellet, hogy tanácstagként sokkal inkább tartoztak feladatai közé a lakhatási, közellátási ügyek, a lakók politikai véleményezésének kevés számú előfordulása feltűnő egy olyan személytől, aki népnevelő volt, a naplóírás idején politikai szemináriumra járt, és az üzemben is kivette a részét a propagandamunkából a különféle mozgalmakba és kampányokba való bekapcsolódásával. Párttaggyűlési felszólalásaiban és sajtónyilatkozataiban találunk példát a propaganda felmondására,⁷¹ de naplójában ehhez képest más hangot ütött meg. A lakóközösség nem volt egyben politikai közösség is, nem oszlott egyértelműen párttagok és pártonkívüliek csoportjára, s mindez nem befolyásolta Mogyorósi viszonyulását. Számára az volt a fontos, ki végzett önként, belső indíttatásból társadalmi munkát, és ki nem. Amikor az üzemi titkárt azért szidták, mert „elszakadt a dolgozók tömegétől”, az jelen esetben többet jelentett pusztán frázisnál: az ilyen káderekről a naplóíró úgy tartotta, munkájuk lényegét vették semmibe.⁷²

* * *

A népnevelőknek és tanácsstagoknak ajtót nyitó lakók a politikai nyilvánosságot is beengedték otthonukba. Amit a pártállam – főként előbbi – képviselőinek jelenlétében mondtak, annak valószínűleg csak töredéke került az állambizton-

⁶⁹ Mogyorósi Imre naplója, 108.

⁷⁰ Egy példa erre: „Sz.-né, az egyik lakóbizottsági tag azt a kijelentést tette, hogy ő azért sem fog engedelmessé válni, ő továbbra is ott porol, ahol eddig, mert az nem számít, hogy mit mond az az ember, vagyis én, annak dacára, hogy nagyon jól tudja, hogy ki vagyok. Sz.-né máskülönb is egy klerikális beállítottságú, nem megfelelő erre a beosztásra” (Mogyorósi Imre naplója, 67).

⁷¹ BFL XXXV.108.c. 3(-24). ő. e. Az I. sz. Autójavító Vállalat pártnapja, 1951. november 16.; *Autó-Motor* 1950. október 15.

⁷² Mogyorósi Imre naplója, 460.

ság látókörébe. A tapasztalatok, pontosabban azok népnevelői olvasata javarészt a propaganda kerettörténeteit töltötte fel helyi szereplőkkel és epizódokkal, ahogyan azt a Tisza utca 11. lakói esetében láthattuk. Ehhez képest Mogyorósi Imre tanácsstag személyes hozzáállásából fakadóan a közösségért való önfeláldozást tartotta szem előtt, ami egyáltalán nem volt idegen a kommunista ideológiától. Hogy esetében mi jelentette a motivációt, esetleg mi erősítette belső meggyőződését, azt nem tudhatjuk biztosan, azt viszont igen, hogy Mogyorósi ezen a szűron keresztül véleményezte a lakók hozzáállását és cselekedeteit.⁷³

A legtöbb homály a megszerzett információk következményét fedi, ahogyan erre a „klerikális összeesküvés” kapcsán már utaltam. A népnevelők is kérték olykor a lakhatási problémák megoldását, amiben jó agitációs fegyvert láttak, ugyanakkor be is számoltak arról, hogy javarészt nem kaptak segítséget az illetékes szervektől.⁷⁴ Mogyorósi Imre is ebben a kontextusban tevékenykedett. Kérdés, hogy egyéni erőfeszítései mennyire tudták kompenzálni a kedvezőtlen politikai és gazdasági feltételeket.⁷⁵

A házi agitáció az 1950-es évek közepén hanyatlásnak indult.⁷⁶ A rendszerintű változást azonban az 1956. októberi események hozták meg, melyek után szükségessé vált a párttagság fogalmának és az állampárt pártonkívüli lakossággal való kapcsolatának újragondolása.⁷⁷ Az agitáció újrapozicionálása során a pártvezetők belátták, hogy 1956 után becsöngetni egy lakásba nagyon nehéz feladat volna. Legegyértelműbben a lakásról lakásra járást vetették el, helyette kultúrmunkába ágyazott, indirektebb csoportos politizálást képzeltek el. Ahogyan azt a Hazafias Népfront titkára megfogalmazta: ekkor már a lakásokból kellett kihozni az embereket, mert az oda való bemenetel „kiment a divatból”, és egyébként sem volt sosem az állampolgárok által kedvelt, csupán elviselt divat.⁷⁸ Egy-két helyi és átmeneti kezdeményezéstől eltekintve Budapesten már nem is tértek vissza a házi agitációs rendszerre, amelynek felszámolásával a lakóházakból gyakorlatilag eltűntek az idegenek.⁷⁹

⁷³ A lakók házi agitációs és tanácsi munkából következő megítélése közötti különbséget mutatja a fentebb idézett Gyöngyösi utcai házak példája.

⁷⁴ Például itt: BFL XXXV.108.c. 453(-1). ő. e. M. András propagandista jelentése a XIII/11. körzet propagandamunkájáról, 1949. május 4. 1.

⁷⁵ „Mindkét elvtárs [Mogyorósi és egy másik üzemben dolgozó tanácsstag – H. H.] igen lelkiismeretesen igyekezett elintézni, ha valaki valamilyen ügygel hozzáfordult. Persze itt be kell látni azt, hogy lakásügyben sem ők, sem a felsőbb szervek nem tudták kielégíteni az igényeket” (BFL XXXV.108.c. 3[-74]. ő. e. Az I. sz. Autójavító Vállalat II. alapszervének párttaggyűlése, 1954. augusztus 27.).

⁷⁶ Ehhez hozzájárultak az 1953. júniusi események, a körzeti pártszervezetek összevonása, de a propaganda és a hétköznapi tapasztalatok közötti feszültség miatt már 1951–52-ben is érezhető volt a visszaesés (Huhák 2020: 54–59).

⁷⁷ BFL XXXV.18.c. 130. ő. e. Az MSZMP XIII/1. körzetének jelentése, 1958. július 31. 3.

⁷⁸ BFL XVII.1101. 15. doboz. Bodonyi Pálné, a Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága titkárnak előadása, 1974. október 18. 23.

⁷⁹ Szántó Miklós: Legyenek-e népnevelő csoportok? (Hozzászólás) *Népszabadság* 1957. november 23. 5.

A mindennapokat érintő nagy változás az otthonok politikamentesebbé válása volt. A házi agitáció megszüntetésével megszületett az a magántér, amelynek falai az addiginál jóval erősebben védtek a belső családi életet. Az, hogy mi zajlik a törvényeket betartó átlagemberek lakásában, többnyire csak akkor érdekelte az állampárt szerveit, ha az a szocialista együttélés vagy a házirend szabályaiba ütközött.

A népnevelőkkel szemben nem történt ekkora változás Mogyorósi Imre életében, aki 1956 után is folytatta tanácstagi pályafutását.⁸⁰ A lakóbizottságok a házi agitációs hálózattal szemben szintén tovább működtek, a társadalmimunka-akciók pedig az 1960-as évek végétől virágoztak igazán, a különféle kampányok és mozgalmak keretében, de immár a lakások falain kívül.

FORRÁSOK

Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény (AHGY)

[leltári szám nélkül] Mogyorósi Imre naplója, 1952–1953.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék), (1930) 1945–1990 (2003).

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1419.n. Az 1945. évi népösszeírás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye, 1945.

XV.20.6. IV.1404. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Igazoló Választmányának iratai, 1945–1950.

XVII.1101. A Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága iratai, 1958–1990.

XXIII.213.a.1. A XIII. Kerületi Tanács tanácsülési jegyzőkönyvei, 1950–1990.

XXXV.1.a.2. A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti pártértekezleteinek jegyzőkönyvei, 1957–1989.

XXXV.1.a.4. A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei, 1957–1989.

XXXV.18.a.11. A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. Kerületi Bizottsága Agitációs és Propaganda Munkabizottságának iratai, 1973–1988.

XXXV.18.c. A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. Kerületi Bizottsága alapszervezeti iratai, 1958–1989.

XXXV.95.c. Az MDP Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának iratai, 1948–1955.

⁸⁰ BFL XXIII.213.a.1. 2. kötet. Jelentés a XIII. kerületi tanácstagok mandátumának felülvizsgálatáról, [d. n.].

XXXV.108.a.4. A Magyar Dolgozók Pártja XIII. Kerületi Bizottsága titkári értekezleteinek iratai, 1948–1955.

XXXV.108.b. A Magyar Dolgozók Pártja XIII. Kerületi Bizottsága apparátusi iratai, 1948–1956.

XXXV.108.c. A Magyar Dolgozók Pártja XIII. Kerületi Bizottsága alapszervezeti iratai, 1948–1956.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

M-KS 274-16 A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőség Szervezési Osztályának iratai, 1945–1948.

Interjú Török Györggyel, Székesfehérvár, 2016. március 10. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Betts, Paul 2012: *Within Walls. Private Life in the German Democratic Republic*. Oxford.

Fitzpatrick, Sheila 2005: *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-century Russia*. Princeton.

Fitzpatrick, Sheila 2009: Popular Opinion in Russia Under Pre-war Stalinism. In: Corner, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes. Facism, Nazism, Communism*. Oxford, 19–32.

Hellbeck, Jochen 2006: *Revolution on My Mind. Writing a Diary under Stalin*. Cambridge.

Horváth Sándor 2004: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Budapest.

Huhák Heléna 2017: Házi agitáció Angyalföldön. *Múltunk* (62.) 3. 190–221.

Huhák Heléna 2020: *Népnevelők a Rákosi-korszakban. Agitáció és mozgósítás a mindennapokban*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Juhász Katalin (szerk.) 2012: *Falu a városban: Az angyalföldi OTI-telep. Dokumentumok és néprajzi tanulmányok*. Budapest.

Kenez, Peter 1985: *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. Cambridge.

Koltai Gábor 2012: Agitátorok a vonaton. Vasúti agitáció a Budapestre munkába járók között (1949–1953). *Korall* (13.) 50. 161–187.

Koltai Gábor 2018: *Akik a „Párt” ellen vétkeztek: pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1948–1956*. Budapest.

Lebow, Katherine 2013: *Unfinished Utopia: Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56*. Ithaca–London.

Nagy Ágnes 2013: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Budapest.

Plamper, Jan 2009: Beyond Binaries: Popular Opinion in Stalinism. In: Corner, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes. Facism, Nazism, Communism*. Oxford, 64–80.

- Szabó Klára 1990: A tanács és a párt kapcsolata az ötvenes évek első felében. In: Bencsik Zsuzsanna – Kresalek Gábor (szerk.): *Az ostromtól a forradalomig. Adalékok Budapest múltjához, 1945–1956. Az 1989. október 24-én Budapesten tartott Levéltári Nap előadásainak anyagára épülő tanulmányok*. Budapest, 51–62.
- Szilágyi Sándor (szerk.) 1927: *Nagy-Budapest*. Budapest.
- Takács Tibor 2013: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. Budapest.
- Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest.